

ПАЛАНІЗМЫ Ё БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ТВОРАХ ЯНА ЧАЧОТА

В. А. Карзюк

Вядома, што ё сваім гістарычным развіццё літаратурная беларуская мова фарміравалася, галоўным чынам, на аснове ўласных (пераважна сярэднебеларускіх) дыялектаў. Важным фактарам яе фарміравання – у залежнасці ад розных грамадска-палітычных умоў – было таксама ўзаемадзеянне з рускай і польскай мовамі.

Польская і беларуская мовы звыш за 300 гадоў суіснавалі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, а потым – на тэрыторыі так званых паўночна-ўсходніх «крэсаў» Рэчы Паспалітай. Значная частка беларускай шляхты і інтэлігенцыі пасля раздзелу Польшчы да самага канца 19 ст. у штодзённым побыце карысталася абедзвюма мовамі.

У першай палове 19 ст. на беларускай мове пісаў вершы вядомы паэт, вучоны ліберальнага напрамку Я. Чачот.

Пісаць вершы на беларускай мове Чачот пачаў, калі быў студэнтам Віленскага універсітэта, г. зн. у 20-х гадах 19 ст. Гэта былі невялікія ўстаўкі ё яго вершах, напісаных па-польску, а таксама асобныя творы. Некаторыя з іх зніклі апублікаваны, некалькі беларускіх вершаў таго часу Я. Чачота толькі праз сто гадоў убачылі свет. Гэта тры вершы 1819 г.: драматычная сцэнка з песнямі, напісаная да імянін таварыша па гуртку «філаматаў», а таксама два віншаванні. Выкарыстанне паланізмаў або некаторых элементаў, характэрных для польскай мовы, тлумачыцца імкненнем аўтара дасягнуць пэўнага стылістычнага эфекту. Моладзь, у асяроддзі якой знаходзіўся Я. Чачот, у большасці сваёй паходзіла з апалячанай беларускай шляхты. Паэт імкнуўся прыцягнуць увагу сяброў да беларускай мовы, якая, па-сутнасці, з'яўлялася іх роднай мовай. І, нібы для параўнання, Чачот прыводзіць прыгожую і чыстую мову беларускіх сялян (іх мова амаль не ўтрымлівае паланізмаў) і макаранічную мову Дзесятніка, які такім чынам імкнецца даказаць сваю прыналежнасць да польскай шляхты.

Дзесятнік:

А цо? Як жэ сен здае пану Язэпові?

Чы адмовіш пахвалы нашэму спевові?

Хаця ж мы не шукаем жаднэй стонд пахвалы;

Адкрыць нашэ Васпану сэрцэ, замяр, цалы [3, с. 35].

У вершы, напісаным на прыезд Адама Міцкевіча, паланізмы амаль адсутнічаюць. У прыватнасці, тут толькі аднойчы сустракаецца польскамоўны выраз:

Да як сен табе дзее?

Бел.: Ды як табе живеца?

Аднак тут сустракаецца даволі шмат русізмаў: прымайце малотца, радасці ішчам напрасна.

Увогуле, дзякуючы аналізу твораў Яна Чачота, напісаных па-беларуску, мы выявілі шматлікія польскія элементы. Шырока прадстаўлены польскія лексічныя запазычанні, напрыклад:

За што мы ся не дзівім, што вашы чумакі,
Шукаючы ў нас зыску (мы больш маем грошы),
Смалою аблеплены, лезуць як слімакі,
Над валацугу большай няма ім раскошы [3, с. 29].

Польск. *zysk*, бел. прыбытак.

Да мы чулі вельмі брыдка

Аб вашэці гутарылі:

У ксёнжках заслеплен вшытка,

Да паннаў се не пшымілі [3, с. 32].

Польск. *książka*, бел. кніга.

Сустракаюцца і словы, якія амаль супадаюць у гучанні і напісанні, маюць аднолькавы гукалітарны склад, хаця іншы раз знаходзяцца некаторыя нязначныя разыходжанні, звязаныя з артыкуляцыйна-вымаўленчымі і графічнымі асаблівасцямі. Аднак гэтыя словы маюць рознае лексічнае значэнне:

Чулі мы гэта, што есць вашэць украінец
І контэнт, што ўрадзіўся у жызнай краіне,
Як абачыў, што у нас невеликі дзядзінец,
Сказаў: Як бжыдка мешкаюць ліцвіне [3, с. 29].

Польск. *miezkać* – жыць; бел. марудзіць.

А вы, людзі, людзі, няхай вам дасць бог,

Паправіць ваш брыдкі, паганы налог [3, с. 49].

Польск. *pałog* – кепская звычка, бел. падатак.

Як то добра, калі мужык

Трэзвы, гаспадарны!

Для такога ў цэлым року

Жадын час не марны [3, с. 38].

Польск. *rok* – год, бел. лёс.

Даволі распаўсюджаныя марфалагічныя ўтварэнні, якія узніклі пад уплывам польскай мовы. Так, напрыклад, вельмі шмат зваротных дзеясловаў, утвораных шляхам спалучэння незваротнага дзеяслова з займеннікам (на польскі манер):

За што ж мы ся не дзівім, што вашы чумакі,
Шукаючы ў нас зыску (мы больш маем грошы),

Смалою аблеплены, лезуць як слімакі,
Над валацугу большай няма ім раскошы [3, с. 39].
Згода. Але сёння мы ся даведалі,
Што вашы імяніны, святога Язэпа [3, с. 29].
Назіраецца і выпадак, калі ў разрад зваротных дзеясловаў пераходзіць дзеяслоў, які ў беларускай мове з'яўляецца незваротным:

Язык сілу аднімае,
Поціцца, хто доўга бае [3, с. 29].

Польск. *rosić się*, бел. *пацець*.

Можна заўважыць ўплыў польскай мовы і ў галіне словаўтварэння. У Чачота ёсць выпадак утварэння вышэйшай ступені параўнання па польскай мадэлі: аснова прыметніка + суфікс *-sz-* або *-ejsz-*. Суфікс *-sz-* далучаецца ў выпадку, калі аснова заканчваецца на адзіночны зычны: *biały – bielszy*.

У Чачота:

Але нашая паненка
Яснейшая ёсць і большая [3, с. 32].

У творах адлюстравалася спроба перадачы Чачотам насаваў зычных, уласцівых польскай мове і не характэрных для беларускай:

Ой, чые то людзі піён і гуляён?

Пана Хрэптавіча, бо ён пенёндзы маён [3, с. 39].

Назіраюцца таксама даволі разнастайныя змены ў галіне словазмянення, якія ў пэўнай ступені набліжаюць беларускую мову да польскай. Так, напрыклад, форма вінавальнага склону неадусаўлёных назоўнікаў будзеца па мадэлі адушаўлёнага:

Там войт, што уса круціць, чалавек бывалы,
Быў у Гданьску, у Кралеўца плаваў на усціне [3, с. 30].

Назоўнік у форме вінавальнага склону множнага ліку мае канчатак, які супадае з канчаткам неасабова-мужчынскіх назоўнікаў у форме вінавальнага склону множнага ліку. У польскай мове гэта канчатак *–i: gości*.

У вершах Чачота неаднаразова сустракаецца падобная з'ява:

Ты адзін міленькі
Ўсё ў карчме прапіў;
Жонку і дзетачкі,
І хату забыў [3, с. 34].

Для беларускай мовы была б характэрна форма «дзетачак».

Як вядома, для польскай мовы характэрна пастаяннае ўжыванне ў сказах дзеяслова. Таму Чачот будзе многія сінтаксічныя канструкцыі з ужываннем дзеяслова-звязкі ёсць:

Я ёсць цівун з двара,

Гэта сельскі дзесятнік, ён лысіну гладзіць [3, с. 30].

Хоць для Яна Чачота праца ў галіне беларускай літаратуры не была пастаяннай і сур'ёзнай справай, хоць сам ён, пішучы вершы на беларускай мове, часам выказваў сумненне, ці стане яна калі-небудзь літаратурнай, яго дзейнасць на ніве беларускай паэзіі мела немалаважнае значэнне. У тую пару, калі беларуская мова толькі пачынала заваёўваць права на існаванне і прызнанне грамадскасцю, Чачот уласным прыкладам пабуджаў да творчасці на ёй.

Літаратура

1. Булыка А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1980.
2. Кіклевіч А., Пацехіна А. «Беларуская літаратурная норма: дынаміка і інавацыі (па матэрыялах сучаснага беларускага друку)». *Slavia Orientalis* № 1. 2000. С.93–105.
3. Чачот Я. Наваградскі замак: Творы / Уклад., пер. польскамоўн. твораў, прадм., камент. К. Цвіркi. Мінск, 1989.

АДАПТАЦИЯ ПЕРВОКУРСНИКА К УЧЕБНОМУ ПРОЦЕССУ В ВУЗЕ

Т. С. Кухаренко

Повышение качества подготовки специалистов возможно лишь при условии непрерывного совершенствования основ учебновоспитательного процесса, значительного повышения его организационного, научного и методического уровней. Выполнение этой задачи ставит перед работниками вузов сложные комплексные проблемы, среди которых первой является приспособление и привыкание молодежи к вузу, или, как принято именовать ее в научной литературе, проблема адаптации студентов. Об актуальности этой проблемы говорит то, что именно первый курс дает наибольший процент отсева и низкой успеваемости. Не случайно практические работники и исследователи проблем высшей школы в один голос говорят о сложности и специфичности проведения воспитательной работы на младших курсах высших учебных заведений.

Поступление в высшее учебное заведение, процесс «акклиматизации» в новых условиях, приспособление к новому коллективу группы, института – все это сложный психологический акт. Студенту, как правило, приходится отказываться от некоторых своих привычек и установок, строить отношения с людьми на новой основе. Он должен не только привыкнуть к новым людям, установить с ними разносторонние контакты, но и воспринять, как свои собственные, цели и задачи группы, вуза. Этот процесс очень сложен и требует от первокурсника больших усилий.